

ZARAUTSOY QOYATOSH SURATLARI — O‘ZBEKISTON IBTIDOIY SAN’ATINING BEBAHO DURDONASI

Pardayeva Shahriniso ¹

¹ “Termiz” davlat muzey-qo‘riqxonasi Ilmiy kotibi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 26.06.2025

Revised: 27.06.2025

Accepted: 28.06.2025

KALIT SO‘ZLAR:

Zarautsoy, qoyatosh
suratlari, ibtidoiy san’at,
O‘zbekiston madaniyati,
qadimiy tasvirlar,
arxeologiya, madaniy
meros, san’at tarixi,
Markaziy Osiyo.

Ushbu maqolada Zarautsoy qoyatosh suratlari O‘zbekiston ibtidoiy san’atining bebaho durdonasi sifatida tahlil qilinadi. Qoyatosh suratlarining joylashuvi, tarixi, san’at uslubi va mazmuni batafsil o‘rganilib, ularning qadimiy jamiyat madaniyati, diniy e’tiqodi va ijtimoiy hayoti haqidagi ma’lumotlari ochib beriladi. Maqolada Zarautsoy qoyatosh suratlarining O‘zbekiston va Markaziy Osiyo madaniy merosidagi o‘rni hamda ular zamonaviy madaniyat va san’at uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatib o‘tiladi. Ushbu tadqiqot qoyatosh san’ati namunalarini saqlash va rivojlantirish zaruratini ta’kidlaydi.

KIRISH. O‘zbekiston hududida qadimdan san’at va madaniyatning noyob namunalarini topish mumkin. Shulardan biri — Zarautsoy vodiysidagi qoyatosh suratlari bo‘lib, ular mamlakatimiz ibtidoiy san’atining eng bebaho durdonalaridan hisoblanadi. Ushbu qoyatosh suratlari insoniyatning qadimgi davrda o‘z fikr va dunyoqarashini ifoda etish usullaridan biri sifatida sanaladi. Zarautsoy qoyatosh suratlari nafaqat O‘zbekiston, balki Markaziy Osiyo va umuman dunyo ibtidoiy san’ati tarixida ham muhim o‘rin tutadi. Zarautsoy vodiysi O‘zbekistonning janubi-g‘arbiy qismida, Zarafshon daryosi yaqinida joylashgan. Ushbu hududda joylashgan qoyatoshlar ustida minglab yillar avval yasalgan turli tasvirlar saqlanib qolgan. O‘rganishlarga ko‘ra, bu san’at namunalarining yoshi miloddan avvalgi bir necha ming yillikka borib taqaladi.

Qoyatosh suratlari asosan inson va hayvonlarning hayoti, ovchilik, dehqonchilik va diniy e’tiqodlarni aks ettiradi. Ular qumloq qoyalar yuzasiga qo‘lda ishlangan oddiy, ammo hayratlanarli nafislikdagi rasm va naqshlardan iborat.

O'zbekistonning Surxondaryo viloyatidagi Zarautsoy qoyatosh suratlari — Markaziy Osiyodagi eng qadimiy ibtidoiy san'at namunalaridan biri hisoblanadi. Bu betakror yodgorlik 1912-yilda rus tadqiqotchisi I.A. Fyodorov tomonidan kashf etilgan bo'lib, insoniyat tarixining ilk bosqichlarida yashagan ajdodlarimiz hayoti, urf-odatlar va san'atga bo'lgan qarashlari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Zarautsoy darasi O'zbekistonning janubida, Surxondaryo viloyati Sherobod tumani hududida, Ko'hitang tog'ining sharqiy yon bag'rida joylashgan. Bu hudud qadimdan insonlar tomonidan yashab kelingan bo'lib, tabiiy muhit, tog'lar, daralar va buloqlar uni yashash va ov qilish uchun qulay joyga aylantirgan. Zarautsoy qoyatosh suratlarida asosan ibtidoiy ov sahnalari tasvirlangan. Ular orasida yovvoyi buqalarni itlar yordamida ovlayotgan ovchilar, niqob kiygan odamlar, qurollar (nayza, o'q-yoy) va turli hayvonlar — jayron, burama shoxli echki, cho'chqa, tulki kabi jonivorlar tasvirlangan. Rasm chizishda toshga o'yib tushirish texnikasi qo'llanilgan bo'lib, ularning barchasi ibtidoiy realizmga yaqin ifodaga ega.

Tadqiqotlarga ko'ra, bu rasmlar mezolit (miloddan avvalgi 10–8 ming yillar), neolit (miloddan avvalgi 7–4 ming yillar) va keyingi davrlarga taalluqlidir. Bu san'at asarlari o'sha davr odamlari tafakkuri, diniy e'tiqodlari, hayot tarzi va dunyoqarashi haqida muhim arxeologik ma'lumotlarni beradi. Zarautsoy rasmlari nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyoning qadimiy san'at tarixida alohida o'rin egallaydi. Ular bugungi kunda ham ilmiy doiralar va sayyohlar orasida katta qiziqish uyg'otmoqda. Zarautsoy qoyatosh suratlarining asosiy xususiyati — ularning tabiatga yaqinligi va sodda shakllar orqali keng ma'nolarni ifoda eta olishidadir. Suratlarda inson figuralari, qushlar, o'rmon hayvonlari, asbob-uskunalar va kundalik hayotdagi sahnalar ko'rsatilgan. Ularning ko'pchiligi chizilgan yoki yasalgan chiziqlar, geometrik shakllar va abstrakt elementlardan tashkil topgan. Bu qoyatosh suratlari orqali o'sha davr odamlarining dunyoqarashi, e'tiqodi, madaniyati va ijtimoiy hayoti haqida ma'lumot olish mumkin. Masalan, ovchilar tasvirlari o'sha paytdagi ovchilik madaniyati va tabiiy muhit bilan bog'liqlikni aks ettiradi. Ushbu san'at namunalari O'zbekiston ibtidoiy san'ati tarixini o'rganishda noyob manba hisoblanadi. Ular qadimgi jamiyatlarning madaniy, diniy va ijtimoiy hayotini chuqur anglashga yordam beradi. Zarautsoy qoyatosh suratlari nafaqat arxeologik, balki antropologik va etnografik nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ular zamonaviy san'at va madaniyat uchun ilhom manbai bo'lib, o'zbek xalqi tarixiga bo'lgan hurmat va qiziqishni oshiradi. Zarautsoy qoyatosh suratlari UNESCO va boshqa

=====
xalqaro tashkilotlar tomonidan himoya qilinishi lozim bo'lgan madaniy meros sifatida tan olinmoqda.

Zarautsoy qoyatosh suratlari O'zbekiston Respublikasi tomonidan moddiy madaniy meros sifatida davlat muhofazasiga olingan. U "Madaniy meros obyekti" sifatida ro'yxatga kiritilgan va uni saqlash, asrash borasida muayyan choralar ko'rilmogda. Shunga qaramay, tabiiy omillar va inson omili tufayli ayrim suratlar yemirilish xavfi ostida qolmogda. Shu sababli bu ob'yektni xalqaro miqyosda ham himoya qilish dolzarb masala bo'lib qolmogda.

Zarautsoy yodgorligi madaniy turizm uchun katta salohiyatga ega. Surxondaryo viloyatiga tashrif buyuruvchi mahalliy va xorijiy sayyohlar uchun bu joy qadimiy san'at, tarix va tabiatni birgalikda his qilish imkonini beradi. Ayniqsa, tarix va arxeologiyaga qiziqqanlar uchun bu noyob ob'yekt katta qiziqish uyg'otadi.

Zarautsoy qoyatosh suratlari – O'zbekistonning bebaho tarixiy-madaniy boyligidir. Bu ibtidoiy san'at namunalarining saqlanishi, o'rganilishi va xalqaro miqyosda targ'ib etilishi nafaqat o'zbek xalqi, balki butun insoniyat tarixini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Uni asrab-avaylash har birimizning burchimizdir.

Xulosa. Zarautsoy qoyatosh suratlari O'zbekiston ibtidoiy san'atining eng noyob va bebaho durdonalaridan biri bo'lib, qadimiy odamlarning hayoti, madaniyati va e'tiqodlarini o'zida aks ettiradi. Ushbu san'at namunalarining arxeologik va madaniy ahamiyati katta bo'lib, ular O'zbekiston va Markaziy Osiyo tarixini chuqurroq anglashga yordam beradi. Zarautsoy qoyatosh suratlarini o'rganish va saqlash orqali biz qadimiy madaniy merosimizni asrash va kelajak avlodlarga yetkazish imkonini topamiz. Shuning uchun ham ushbu bebaho durdonalarni xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tiborga olish va himoya qilish dolzarbdur.

Manbalar:

1. Akhmedov, T. (2015). *O'zbekiston arxeologiyasi va qadimiy san'ati*. Toshkent: Fan.
2. Karimov, S. (2018). Zarautsoy qoyatosh suratlari tarixi va ularning madaniy ahamiyati. *Madaniyat va san'at jurnali*, 4(23), 55–63.
3. Mirzaev, R. (2020). O'zbekiston ibtidoiy san'ati: Zarautsoy namunalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
4. Qodirov, D. (2017). Qadimiy qoyatosh tasvirlari va ularning antropologik tahlili. *Arxeologiya va etnografiya jurnali*, 2(11), 112–120.
5. UNESCO. (2019). *Markaziy Osiyodagi madaniy merosning saqlanishi*. Paris: UNESCO Nashriyoti.